

อิทธิพลคุณค่าของพุทธศิลป์กับการพัฒนาจิตและปัญญาในสังคมไทย*

The Influencer of Values between the Buddhist Arts on Mental and the Wisdom Development in Thai Society

ถนัด ยันต์ทอง

Thanad Yanthong

วิทยาลัยทองสุข

Thongsook College

Corresponding Author E-mail: thanadyun@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

อิทธิพลคุณค่าพุทธศิลป์กับการพัฒนาจิต ในสังคมไทยเข้ามามีอิทธิพลต่อพุทธศาสนิกชน เริ่มตั้งแต่แรกเกิด มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต โดยอาศัยวัด ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพุทธศิลป์ที่สำคัญ โดยอาศัยเงินบริจาคที่มาจากประชาชนทั่วไปที่มากกราบไหว้สักการะ ไปช่วยส่งเสริมสนับสนุนสังคมในด้านต่างๆ และยังมี อิทธิพลและคุณค่าทาง ด้านวัฒนธรรม ก่อให้เกิดประเพณีวัฒนธรรม เกิดการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงาม ทำให้การท่องเที่ยวในทีนั้นมี การเติบโต ชาวบ้านบริเวณโดยรอบได้ ประกอบสัมมาชีพ ซึ่งเป็นการส่งเสริมอาชีพให้กับชาวบ้านในชุมชนได้เป็นอย่างดี ที่สำคัญเสริมสร้าง ทางด้านจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ มีที่พึ่งพิงทางใจให้เกิดความรู้สึกลดทุกข์ อุ่นใจ สบายใจ ได้ ระลึกนึกถึงพุทธคุณ นึกถึงหลักธรรมคำสอนแล้วน้อมนำเอามาใช้ประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน อยู่บนพื้นฐานของปัญญาหรือความมีเหตุผล โดยมุ่งหมายให้เกิดความสงบทางใจ และเกิดสติปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิต ได้พัฒนาจิตใจ และปัญญา สามารถอบรมเจริญวิปัสสนาซึ่งเป็นหนทางการดับกิเลส หรือความหลุดพ้นโดยการประพฤติปฏิบัติธรรมในสิ่งที่ตั้งงามที่ ละเว้นจากการทำชั่วทั้งปวง เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตนเพื่อให้พ้นทุกข์อันเป็นแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนาต่อไป

คำสำคัญ : อิทธิพล, พุทธศิลป์, การพัฒนาจิต

Abstract

The influence of Buddhist art values and mental development in Thai society. The Influence of Buddhists from our birth and then to progress in life by relying on temples, which are important of the Buddhist arts enshrined. By making a

* Received February 07, 2024; Revised April 27, 2024; Accepted April 29, 2024

charity on donations from the people who come to pay their respects to support society in various fields and also to have influence and cultural values resulting in cultural traditions. Conservation of beautiful cultural traditions causing tourism there to grow villagers around the area have practiced. This is a good job for villagers in the community important to strengthen the mental It's the one that binds the mind. There are having a mental refuge to create a feeling of safety, peace of mind and remembering the Buddha's virtues. Think of the principles teachings of Buddhism to practice in daily life based on intelligence or rationality with the creating of peaceful mind. An intellect solving life problems have developed the mind and wisdom able to cultivate Vipassana, which is the way to quench defilements or liberation through the practice of dharma in good things that refrain from doing all evil. How to be a model in the practice of getting out of the suffering which is the core of the Principle teachings of Buddhism.

Keywords: similar words: Influence, Buddhism & Spiritual development theory

บทนำ

พุทธศิลป์ หมายถึงผลงานสร้างสรรค์ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นงานที่ ยอดเยี่ยม หรือเป็นศิลปะ ในด้านทัศนศิลป์ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ได้แก่พุทธศิลป์ประเภทจิตรกรรม (painting) ประติมากรรม (Sculpture) และสถาปัตยกรรม (architecture) ในทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ งานศิลปะประเภทประติมากรรม (Sculpture) (ศิลปะจำพวกวิจิตรศิลป์ เช่น แกะสลักไม้ หินอ่อน โลหะ หรืองานปูนปั้น เป็นต้น) ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา หรือพระพุทธเจ้าโดยตรง เช่น รูปปั้นหรือองค์แทนพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่า “พระพุทธรูป” ท่านเรียกศิลปะประเภทนี้โดยเฉพาะว่า “ปฎิมากรรม” และเรียกพระพุทธรูปว่า “พระปฎิมากร” นี่เป็นความหมายโดยทั่วไปของ “พุทธศิลป์” หากพิจารณาจำเพาะลงไป อีกว่า “พุทธศิลป์” มีองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่ ประกอบด้วยเกณฑ์ที่นักปราชญ์ทางศาสนากำหนดเอาไว้ว่าเป็น “ศาสนา 5 ประการได้แก่ (1) มี ศาสดา (2) มีศาสนธรรม (3) มีศาสนบุคคล (4) มีศาสนพิธี และ (5) มีศาสนสถาน และองค์ประกอบ ของพระพุทธศาสนาเหล่านี้ย่อมก่อให้เกิดพุทธศิลป์ที่แตกต่างกัน ดังนี้ความเชื่อในคุณค่าของพุทธศิลป์ สำคัญมีปรากฏให้เห็นในเกือบทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยและมีประวัติความเป็นมายาวนาน อย่างไรก็ตาม ความเชื่อในรูปแบบใดก็ตามย่อมมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้มีความเคารพใน พุทธศิลป์ต่างๆ แต่ละประเภทต่างกัน เช่น บูชาในฐานะเป็นเครื่องรางของขลังที่สามารถช่วยคุ้มครอง ป้องกันอันตราย พกพาไปไหนเป็นที่รักใคร่ของผู้ที่พบเห็น, เป็นพุทธานุสสติ, เป็นกุศลโลบายในการ

ปฏิบัติธรรม มีการให้ทาน รักษาศีลและเจริญภาวนาอันจะเป็นประโยชน์ในการนำไปเผยแผ่ให้กับสังคมต่อไป (รอบทิศ ไวยสุศรี, 2551)

ความหมายของพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ หมายถึง งานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้าน สถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแผ่และการปฏิบัติทางพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ต้งาม ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยสิ่งทีผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิดเรียกว่า เป็นปรัชญาศิลปะในงานพุทธศิลป์ คืองานศิลปะที่มีธรรมะในศาสนาพุทธอยู่ในงานศิลปะนั้น ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบทั้งในรูปแบบของงานศิลปวัตถุหรือพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งจะมีหลักธรรมะสอนอยู่โดยแบ่งศึกษาออกเป็นประเภทต่าง ๆ ทั้งพระพุทธรูปสถูปเจดีย์ อาคาร สถานที่ และวัตถุสิ่งของจึงสามารถกล่าวได้ว่างานศิลปกรรมเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชาติอย่างหนึ่ง ดังนั้น การนำงานพุทธศิลป์มาเป็นสื่อในการสอนปรัชญาธรรมต่าง ๆ เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่งด้วยศรัทธาและความเชื่อเป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนผู้เลื่อมใสศรัทธาในคำสอนของพระพุทธองค์ได้สร้างสรรค์งาน “พุทธศิลป์” ขึ้น ซึ่งนอกจากจะได้เผยแผ่แนวคิดที่มีต่อพระพุทธศาสนา ด้วยผลงานศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วและยังเป็นการน้อมนำให้ผู้สร้างสรรค์ศิลปกรรมและผู้ที่ได้รับชมได้ใกล้ชิดแนบแน่นกับวิถีแห่งพุทธศาสนายิ่งขึ้น

พุทธศิลป์มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของพิเศษแบบชนชาติไทยศิลปะกับวัด มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรมซึ่งเป็นศิลปะแขนงต่างๆ เหล่านี้ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริมณฑลของวัด เนื้อหาสาระมีส่วน เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่นพุทธประวัติ พุทธปฏิมาเกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ โดยสิ่งทีผู้สร้าง งานศิลปะได้พยายามสื่อ หรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิดเรียกว่าเป็นปรัชญาศิลปะ พุทธศิลป์ยังเป็งานศิลปะที่มีธรรมะในศาสนาพุทธ อยู่ในงานศิลปะนั้นๆ ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบ ทั้งในรูปแบบของงานศิลปวัตถุ หรือพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งจะมีหลักธรรมะสอนอยู่โดยแบ่งศึกษาออกเป็นประเภทต่างๆ ทั้งพระพุทธรูป สถูปเจดีย์ อาคารสถานที่และวัตถุสิ่งของจึงสามารถกล่าวได้ว่างานศิลปกรรมเหล่านี้ เป็นเอกลักษณ์ของชาติอย่างหนึ่ง ฉะนั้นการนำงานพุทธศิลป์มาเป็นสื่อในการสอนปรัชญาธรรมต่างๆ เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่งดังความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะและศาสนาที่ว่า “มีศิลปะ อยู่ที่ไหน ศาสนาก็สว่างไสวอยู่ที่นั่น” เท่ากับเป็นการอนุรักษ์ทั้งเรื่องราวและหลักฐานเพื่อสืบทอดให้คน รุ่นหลังได้ศึกษาต่อไป

แนวคิดการสร้างพุทธศิลป์ด้านพระพุทธรูป

พุทธศาสนิกชนในประเทศไทยเชื่อว่า การสร้างพระพุทธรูปนั้น ส่งผลในทางกุศลบุญอย่างมาก ด้วยอานิสงส์แห่งการสร้างพระพุทธรูปไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ด้วยวัตถุใดก็ตาม ผู้สร้างจะเป็นผู้มีพรงาม รูปงาม มีฤทธิ์เดชมาก มียศมีศักดิ์ มีความสุข ไม่มีโรค อายุยืน ไม่มีเวรไม่มีภัย เกิดในตระกูลกษัตริย์ หรือตระกูลพราหมณ์ มีทรัพย์มาก มีทาสชายหญิงบริวารห้อมล้อมทุกเมื่อ และจะบรรลุนิพพาน (กรมศิลปากร, 2541) นอกจากการสร้างพระพุทธรูปแล้ว การซ่อมพระพุทธรูปให้คงอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ก็จะนำมาซึ่งชัยชนะเหนือศัตรู มีทรัพย์มีสินไม่มีวันสิ้นสุด ดังเช่น พระเจ้าวิฆ्ฐังคุลี ผู้รบชนะเหล่า พระราชาหนึ่งร้อยเอ็ดพระองค์ผู้มารุกรานด้วย “ทรงยกพระองค์ขึ้นนั่งหนึ่ง ทรงชี้ พระราชาเหล่านั้นไปรอบๆ ขณะนั้นเทียว พระราชาทั้งปวงพร้อมทั้งเสนามีช้างเป็นต้นหนีไป” ทั้งนี้ ด้วยอานิสงส์ที่พระเจ้าวิฆ्ฐังคุลีได้ไปซ่อมพระองค์ของพระพุทธรูปที่ขาดไปให้สมบูรณ์

ชาดกเรื่องเดียวกันนี้ยังให้สาเหตุของการสร้างพระพุทธรูปว่า เมื่อครั้งพระเจ้าปเสนทิ กษัตริย์แห่ง แคว้นโกศล เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเชตวันมหาวิหาร แต่พระพุทธองค์มิได้ประทับ อยู่ ณ ที่นั้น พระเจ้า ปเสนทิเกิดความสลดพระทัย จึงตรัสว่า “โลกนี้เว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้ว ชื่อว่าว่างเปล่า ไม่มีที่พำนัก ไม่มีที่พึ่งพิง” ต่อมาในวันรุ่งขึ้นพระเจ้าปเสนทิไปเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่ง เสด็จกลับมาแล้ว และทูลว่า เมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่เสด็จไปที่อื่น ข้าพระองค์เมื่อไม่เห็นพระ รูป พระองค์ย่อมเป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง มีทุกข์ ก็เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว...สัตว์โลกนี้ จะพึงมีความสุขแต่ ที่ไหนหาได้... เพราะฉะนั้นขอพระองค์ทรงอนุญาตเพื่อทำ พระรูปอันประเสริฐของพระองค์ เพื่อ ประโยชน์แก่การบูชา ลักการะของนระ และเทวดาแก่ข้าพระองค์นั้นเทียว (กรมศิลปากร, 2541)

เมื่อได้ทรงสดับพระดำรัสของพระราชาแล้ว พระองค์จึงตรัสว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งถึง พร้อมด้วยศรัทธา ทำรูปของเราเล็กก็ตาม ใหญ่ก็ตาม ด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง มีดินเหนียวเป็นต้น ตามกำลังฯ... ย่อมเสวยสุขอัน ไพบุลย์ ได้เป็นผู้เชื่อว่ามีเดชานุภาพมาก

เมื่อพระเจ้าปเสนทิได้ทรงรับอนุญาตแล้ว จึงโปรดให้ช่างสร้างพระพุทธรูปด้วยไม้แก่น จันทน์ และประดิษฐานพระพุทธรูปนั้นไว้บนอาสนะภายในมณฑป แล้วทรงนิมนต์พระพุทธเจ้าให้ไป ทอดพระเนตรรูปของพระองค์ เมื่อพระพุทธรูปที่ทำด้วยไม้แก่นจันทน์

อย่างไรก็ตาม ตำนานการสร้างพระพุทธรูปแก่นจันทน์นั้นมีมานานก่อนหน้านั้นหลาย ศตวรรษแล้ว ดังกรณีพระภิกษุจีนนามว่า ฟาเหียน ผู้ที่เดินทางไปนครสาวัตถี แคว้นโกศล ระหว่างปี พ.ศ. 942 - 957 ตรงกับ ค.ศ. 399 - 414 เล่าว่า เมื่อพระเจ้าปเสนทิเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้านั้น พระ พุทธองค์เสด็จขึ้นไปโปรดพระพุทธรูปบนสวรรค์เป็นเวลา 90 วัน พระองค์จึงให้สร้างพระพุทธรูป ฎิมาแกะสลักด้วยไม้จันทน์ขึ้นมาแทนพระพุทธองค์ ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับ พระพุทธรูปก็ เสด็จเข้าไปเฝ้า (พระภิกษุฟาเหียน, 2487, หน้า 101- 102)

สำหรับคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวว่าพระเจ้าอุเทนทรงสร้างพระพุทธรูปแก่นจันทร์ น่าจะได้แก่ คัมภีร์จีน เกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปสมัยราชวงศ์ฮั่นตะวันตก (พ.ศ. 568 - 763 ตรงกับ ค.ศ. 25-220) ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับเรื่อง *โกสล พิมพ์ วัฒนนา* ของลังกา แตกต่างกันตรงที่พระเจ้าอุเทนแห่งนครโกสุมพิ มีใช้พระเจ้าปเสนทิ เป็นผู้เฝ้าพระพุทธรูป เมื่อพระพุทธรูปองค์เสด็จไปที่โกสุมพิ (Hiuen Tsiang. Si-Yu-Ki: 1969)

ดังนั้น พระพุทธรูปปฏิมา ซึ่งหมายถึงรูปเปรียบหรือรูปแทนองค์พระพุทธรูป พระพุทธรูปปฏิมาจึงเป็นรูปจำลองของพระพุทธรูป และก็เป็นรูปจำลองของพระพุทธรูปปฏิมาที่จำลองสืบต่อๆ กันมา ดังเห็นได้จากการที่พระพุทธรูปปฏิมาจำนวนมากมีพุทธลักษณะที่คล้ายกัน โดยมูลเหตุที่ทำให้คล้ายกันนั้น มิได้มาจากการสร้างพระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัย แต่ทว่ามาจากความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่จะจำลองพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และมุ่งสืบทอดพุทธลักษณะของพระพุทธรูป ซึ่งเป็นต้นแบบไว้ให้ได้มากที่สุด ดังเช่นการจำลองพระพุทธรูปแก่นจันทร์ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

อิทธิพลและคุณค่าเกี่ยวกับพุทธศิลป์

พุทธศิลป์คือรูปเปรียบหรือรูปแทนพระพุทธรูป เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบและรับใช้ งานทางด้านพระพุทธศาสนาที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงามเพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรม ทางวัตถุถวายเพื่อเป็นพุทธบูชา เนื่องในพระพุทธศาสนาเป็นการส่งเสริมเผยแพร่เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่พึงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมายาวนาน ดังนั้นในประเทศไทยจึงมีพุทธศิลป์เป็นจำนวนมาก พุทธศิลป์ที่ปรากฏในประเทศไทยเริ่มมีให้เห็นเป็นหลักฐาน ที่ยังหลงเหลืออยู่ก็คือในสมัยสุโขทัย และสมัยกรุงศรีอยุธยาทำให้เราได้เห็นร่องรอยความงดงาม ความศรัทธา ความเชื่อ และประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของไทยได้เป็นอย่างดี แต่แม้ว่าพุทธศิลปะจะทำหน้าที่ สื่อสารศรัทธา เจตนา และแนวความคิดของผู้สร้างอย่างดียิ่ง แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเริ่มจะมีพุทธพาณิชย์ เข้ามาเจือปนแล้ว เช่น การนำพุทธศิลป์ไปเป็นธุรกิจการค้า หรือนำไปเป็นเครื่องประดับ แหล่งท่องเที่ยว หรือโรงแรม เป็นต้น

งานศิลปะที่มีเนื้อหาในเชิงพุทธศิลป์ มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันในประเทศที่มีการนับถือพระพุทธศาสนา รวมถึงประเทศไทยดังปรากฏในงานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นสิ่งที่ช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่พึงตาม หลักธรรมของพระพุทธศาสนาทั้งในฝ่ายหินยาน (หรือเถรวาท) และฝ่ายมหายาน

(หรืออาจเรียกว่า) พุทธศิลป์ มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลานาน มีลักษณะเฉพาะของความเป็นตะวันออกมีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติไทย มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นภาพเขียนพุทธปฏิมา สิ่งก่อสร้าง วรรณกรรม กระทั่งแม้การตกแต่งประดับประดาซึ่งศิลปะแขนงต่าง ๆ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริณทลของวัดประการหนึ่ง เพราะเนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฏิมา ฯลฯ เกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีสากลในไตรภูมิและอีกประการหนึ่ง เพราะศิลป์ หรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธบูชา เป็นต้น

จุดประสงค์หรือเป้าหมายในการสร้างศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ต่างไปจากการสร้างศิลปะ ประเภทอื่น เพราะศิลปินผู้สร้างศิลปะ เนื่องในศาสนา หรือศาสนศิลป์นั้น เพื่อการสร้างงานศิลปะขึ้น เพื่อรับใช้ศาสนา ซึ่งสาระสำคัญของศาสนาทุกศาสนานั้นมุ่งให้มนุษย์มีชีวิตที่ดี มีศีลธรรม ประจักษ์ ดังนั้น เนื้อหาหรือเป้าหมายของศาสนศิลป์ จึงเน้นที่ความดีและความงาม เพื่อให้ผู้เสพได้รับความรู้สึกนึกคิด บนพื้นฐาน ที่เป็นแนวปรัชญาของศาสนาแต่ละศาสนา อย่างไรก็ตาม เมื่อศิลปินมีแนวคิดที่เป็นอิสระ พ้นจากศาสนาแล้ว จึงสร้างศิลปะเพื่อศิลปะขึ้นในยุคต่อมาก็ตาม แต่ศิลปินก็ยังดำรงแนวคิดที่มุ่งให้ศิลปะ เป็นสื่อของความดีและความงามในจิตใจมนุษย์ มากกว่าที่จะใช้ไปในทางเลวร้าย จนกล่าวกันว่า ศิลปะกับ ศาสนาเป็นสิ่งที่เดียวกันหรือเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกันมาก ความมุ่งหมายของศิลปะคือเกื้อกูลศีลธรรมและยกระดับ จิตใจของมนุษย์ แม้ว่าการแสดงออกในบางครั้งจะใช้เรื่องอุกฤษเป็นสื่อ แต่เป็นไปเพื่อชี้ให้เห็นปัญหาและวิธีแก้ไข เช่น ศิลปะทางกามวิสัยตามเทวสถานในอินเดียศิลปะเหล่านั้น มีความมุ่งหมายที่จะก่อให้เกิด ประโยชน์ทางศีลธรรมและสังคม เนื่องจากโรคระบาดได้ทำลายชีวิตของประชาชนไปมากมาย จึงต้องช่วย กระตุ้นและสนับสนุนให้การกำเนิดมนุษย์

ในวงการศิลปะทุกวันนี้ ศิลปกรรมแนวประเพณีร่วมสมัย ได้รับความสนใจของศิลปิน เช่น สำนึกในการค้นหาความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งศิลปินที่สนใจงานแนวนี้จะต้องมีเหตุผล อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดถึงศิลปะ แนวประเพณีร่วมสมัย ผลงานศิลปะแนวหนึ่งที่ปรากฏอยู่และมีการพูดถึงกันอยู่เสมอ ก็คืองานพุทธศิลป์ ซึ่งเมื่อเราพูดถึงงานพุทธศิลป์ตามความเข้าใจแบบทั่วไป คืองานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ สถาปัตยกรรมโบสถ์วิหารวัดวาอาราม ประติมากรรมพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวเกี่ยวกับ พุทธประวัติหรือปริศนาธรรม ฯลฯ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่เข้าใจกัน และถ้าพูดถึงพุทธศิลป์ในแนวร่วมสมัยในปัจจุบัน ความเข้าใจของคนทั่วไปก็คือ ผลงานการสร้างสรรค์ที่ศิลปินได้พัฒนาขอบเขตของเรื่องราว รูปแบบ การแสดงออก ตลอดจนเทคนิควิธีการขึ้นมาใหม่ ซึ่งถ้าเราจะสรุปในเบื้องต้นในด้านเรื่องราว มีความสมจริงมากขึ้น มีเสรีภาพในการคิดจินตนาการนอกกรอบจากความคิดดั้งเดิม ส่วนรูปแบบการแสดงออก เทคนิควิธีการศิลปินจำนวนไม่น้อยอาศัย

วิทยาการแนวคิดที่มีความเป็นสากลมาพัฒนาปรับปรุง ผลงานของตน ผลงานของศิลปินของไทยที่เทคนิค รูปแบบและการแสดงออกที่มีความเป็นสากล

จะเห็นได้ว่า ลักษณะการแสดงออกของงานศิลปะที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในปัจจุบันมีความหลากหลายทั้งรูปแบบและเนื้อหามากขึ้น ดังนั้น การรับรู้ถึงคุณค่าของความงามต่องานศิลปะจำเป็นต้องอาศัยการวิพากษ์วิจารณ์งานศิลปะขึ้นมา เพื่อให้ผู้ชมในสังคมรับทราบถึงความคิดของศิลปินที่สร้างสรรค์ งานออกมาในสังคมซึ่งการวิจารณ์งานพุทธศิลป์ต้องมีการใช้หลักเกณฑ์ทางวิชาการเพื่อให้ผู้ชมในสังคม ได้เข้าใจ และยอมรับในงานศิลปะชิ้นนั้น ๆ

ในกรณีพระพุทธศาสนานั้น ก็ใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือหรือเป็นเครื่องช่วยในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาทั้งทางด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมนั้นเราก็มีการสร้าง สถูปเจดีย์ สร้างวิหารเป็นศาสนสถานเป็นที่สักการะ

ความสัมพันธ์ของศิลปะกับศาสนา : ต้องบอกอย่างนี้ว่า บ่อเกิดของศิลปะที่ใหญ่ที่สุดในโลกก็คือ ศาสนา เพราะคนเราเมื่อมีความศรัทธาในศาสนาแล้วก็จะทุ่มเท อุทิศตน และต้องการให้สิ่งดี ๆ บังเกิดขึ้น กับศาสนาที่ตัวเองนับถือ ฉะนั้น ศาสนสถานแต่ละแห่งนั้นก็เกิดจากพลังศรัทธาของคนในชุมชนรวมกัน ฉะนั้นจะสวยกว่าบ้านแน่นอน เพราะบ้านเกิดจากทุนทรัพย์ของคน ๆ เดียว แต่ศาสนสถานเกิดจากกำลังทุนของคนรวมกัน และหาช่างฝีมือที่ดีที่สุด ทำอย่างตั้งใจที่สุดทำให้ศิลปะทั้งหลายมีการพัฒนา ไม่เฉพาะสิ่งปลูกสร้างอย่างเดียว ศิลปะที่เนื่องด้วยเรื่องทางศาสนาทั้งหมดก็จะพัฒนาตามกันมาทั้งหมด เลย ขนาดจารึกคำสอนอย่างคัมภีร์โบราณเขาก็มีการพัฒนา สมัยก่อนไม่มีกระดาษ ก็ใช้ใบลานในการจารึก เพราะใบลานมีความทนทานสามารถเก็บได้หลายร้อยปี สถาปัตยกรรมทางด้านศาสนาที่สร้างด้วยทองคำ หรือเงินตามถนัดของแท้นั้น จะขัดแย้งกับคำสอนของศาสนาหรือไม่ ต้องบอกว่าส่วนตัวนั้นต้องเรียบง่าย แต่ถ้าเป็นส่วนรวมที่ต้องแสดงออกถึงความเคารพบูชาแล้ว ก็ควรเอาสิ่งที่ดีที่สุดที่ตนมีอยู่เพื่อไปบูชาสิ่งที่ เนื่องด้วยพระรัตนตรัย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ นั้นเป็นธรรมเนียมตั้งแต่ครั้งพุทธกาลอย่างอนาถบิณฑิกเศรษฐี จะสร้างวัดถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ก็ต้องไปเลือกทำเลที่เหมาะสมที่สุด พอมารู้ว่าเจอสวนเจ้าเขตที่อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกล เมืองจนเกินไป มีบรรยากาศร่มรื่น เจ้าของเขาไม่อยากขายจึงพูดไปในลักษณะว่า ให้เอาเงินมาปูเรียงให้เต็มพื้นที่นั้นถึงจะขายให้และไม่บอกราคาเลย

แต่อนาถบิณฑิกเศรษฐี ฟังแล้วไม่ต่อรองราคาเลย กลับไปบ้านขนเงินมาปูเรียงจนเต็มผืนแผ่นดินนั้นเลย มีศรัทธาขนาดนั้นเลย ซึ่งก็ไม่ได้ทำเกินไปเลย เพราะต้องการหาที่ ๆ เหมาะสมที่สุดเพื่อบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อพระพุทธศาสนาและเพื่อส่วนรวมแล้วจึงเลือกเอาสิ่งที่ดีที่สุด แล้วผลที่เกิดขึ้นก็คือ เขตวันมหารัชมงคลได้กลายเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล พระภิกษุจากทั่วทุกสารทิศจาริกมาเฝ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่นี่ ชาวเมืองสาวัตถีเองก็มาเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่นี่ ถ้าอนาถบิณฑิกเศรษฐี ไปหาที่สร้างวัดไกลๆ จากเมือง พระที่มายุ่งมาเฝ้า

พระพุทธรูปเจ้าบางที่เป็นพื้นเป็นหมื่นรูปนั้น แล้วใคร จะมาใส่บาตรเพราะไม่สะดวก แต่พอยอมตัดใจถึงแม้ที่จะแพง แต่ทำเลเหมาะสม ก็เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลที่พระพุทธรูปศาสนาเป็นปึกแผ่นมาถึงปัจจุบันนี้ได้ ทำ เลที่ตั้งของพระเชตะวันมหาวิหารนั้นมีส่วน อย่างยิ่ง เป็นศูนย์กลางในการประมวลคำสอน ประมวลพระวินัยในพระพุทธศาสนา จนตกทอดมาถึงเราในยุคปัจจุบัน เราต้องเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนว่า ทุกคนนั้นพร้อมที่จะเข้าถึงธรรมได้ในทันทีทันใด เดียวกันได้หรือไม่ ก็มีทั้งคนที่พร้อมและไม่พร้อม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบการรับรู้ของคนเอาไว้ เหมือนดอกบัวว่าบัวประเภทปริน้ำ แค่เจอแสงแดดนิดเดียวก็พร้อมจะเบ่งบานได้เลยก็มี บัวกลางน้ำ จังหวะดี ๆ ก็บาน จังหวะไม่ดีอยู่กลางน้ำไม่ยอมบานก็มีเหมือนกัน คนที่ปริน้ำจะบานอยู่แล้วกลุ่มนี้ไม่มีปัญหา (วิ.ม. (ไทย) 4/9/14-15, ที.ม. (ไทย) 10/64/33, ม.ม. (บาลี) 12/283/244, อ.จตุกก (บาลี) 21/12/153, อภิ.ก. (บาลี) 317/556/440)

แต่กลุ่มนี้มีน้อย กลุ่มคนส่วนใหญ่คือยังไม่รู้เรื่องอะไรเท่าไร ศรัทธาก็มีบ้างพอประมาณ คนเหล่านี้แหละที่เราต้องทอดบันไดลงไปรับเขาขึ้นมา ฉะนั้นคนกลุ่มนี้พอมาถึงวัดแล้วได้เห็นสิ่งประณีต งดงาม วัดวาอารามสะอาดตาของผู้พบเห็น ก็จะเริ่มเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ใจเริ่มเปิดพอพระเทศน์สอน ก็จะเข้าใจได้ง่าย นี่เป็นเครื่องช่วยพวกเขา ดังนั้น สิ่งที่เกิดด้วยพระรัตนตรัย ควรทำให้ดีและประณีตเลย เป็นบุญเป็นกุศลต่อตัวผู้ทำเองด้วย และเป็นประโยชน์ต่อมหาชนด้วย แต่ตัวเราเองนั้นให้อยู่อย่างเรียบง่าย กินใช้อย่างพอดี ๆ ตามอัตภาพของเราทำไมในแต่ละประเทศแต่ละยุคจึงมีศิลปะที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนาแตกต่างกันออกไปเราคงเคยสังเกตเห็นเวลาไปวัดจีน วัดญี่ปุ่น วัดไทย หรือวัดเมียนมา ลักษณะพระพุทธรูปก็จะมีเอกลักษณ์บางอย่างต่างกันไป แต่เราก็ดูออกว่าเป็นพระพุทธรูป เพราะมีลักษณะร่วมกันในบางอย่างที่ทำให้ดูออกว่าเป็นพระพุทธรูป ซึ่งมีลักษณะที่สอดคล้องกับลักษณะมหาบุรุษ หลายอย่างร่วมกันอยู่ เช่น เส้นพระเกศาขดเป็นก้นหอย ใบหูก็จะยาวออกมา พระเนตรเรียวยาวโค้ง พระพักตร์มีความเมตตา อย่างนี้เป็นต้น และลักษณะบางอย่างที่ดูแล้วแตกต่างกันนั้น ก็ต้องเข้าใจว่าในครั้งพุทธกาลหรือตอนหลังพุทธกาลใหม่ ๆ ช่วงนั้นยังไม่มีกรับันพระพุทธรูป เพราะผู้คนทั้งหลายมีความเคารพศรัทธาพระพุทธรูปเจ้าสูงมาก และลักษณะมหาบุรุษนั้นก็สมบูรณ์มาก จนไม่มีใครอาจหาญปั้นขึ้นมา เพราะเกรงว่าถ้าปั้นผิดเพี้ยนไปแม้แต่นิดเดียว ก็กลัวว่าจะเป็น การลบหลู่พระพุทธรูปเจ้า ดังนั้น พอมีอะไร ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปเจ้าเขาก็จะเลี่ยมมาใช้เป็นลักษณะทำเป็นรูปธรรมจักรบ้าง หรือเป็นรูปต้นโพธิ์ อย่างมากก็ทำเป็นรูปคล้าย ๆ เห็นจากข้างหลังบ้าง ไม่กล้าให้เห็นพระพักตร์เพราะเกรงจะไม่เหมือน พระราชาเองก็ยังไม่กล้าทำเริ่มมีการปั้นพระพุทธรูปกันจริง ๆ จัง ๆ ตอนที่กรีกเข้ามาในอินเดีย และในกรีก ก็มีการปั้นรูปปั้นต่าง ๆ มาก ก็เลยเอาศิลปะอย่างนั้นมาประยุกต์กับพุทธศิลป์ คือเอาลักษณะพระพุทธรูป ที่มีการกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ที่มีลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการและอนุพยัญชนะ 80 อย่างนี้ เป็นต้น ออกเป็นพระพุทธรูปในยุคแรก ๆ เป็นยุคพระพุทธรูปคันธาระ ศิลปะคันธาระซึ่งเป็นแถบที่อิทธิพลของกรีกมี

มาก ต่อมาก็มีการพัฒนาไปทางประเทศต่าง ๆ เข้าประเทศไหนก็มีการปรับลักษณะพระพักตร์ ความคล้ายของคนในชาตินั้นบ้างในแต่ละยุคสมัยได้รับอิทธิพลมาจากทางไหน ก็จะมีลักษณะเอกลักษณ์ที่มีความแตกต่างกัน ตามแต่ที่มาและที่ไปเราเองก็ให้ศึกษาไว้ว่า เป็นความรู้เรื่องพุทธศิลป์ แต่สาระสำคัญ คือให้ทราบว่า นั่นคือองค์แทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อกราบทานแล้วก็ให้ระลึกนึกถึงพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณของพระสัมมา สัมพุทธเจ้า แล้วตั้งใจฝึกตัวเองให้ทำความดีให้มีคุณตามแบบอย่างของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อย่างนี้เป็นการบูชาที่ถูกต้อง ถือเป็นปฏิบัติบูชาที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องสรรเสริญว่า เป็นการบูชาที่สูงสุด

ศิลปะมีความสำคัญในด้านคุณค่าหลายฐานะที่สะท้อนในชีวิตของมนุษย์ในพระวินัยปิฎกได้แสดง ถึงฐานะด้านคุณค่าไว้ 2 ประเภท คือ (1) ศิลปวิทยาชั้นต่ำ (2) ศิลปวิทยาชั้นสูง

ที่ชื่อว่าศิลปวิทยาชั้นต่ำ ได้แก่ วิชาช่างจักสาน วิชาช่างหม้อ วิชาช่างหูก วิชาช่างหนัง วิชาช่างกลบ อีกอย่างหนึ่ง ศิลปวิทยาที่เขา เย้ยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในห้องถือนั้น ๆ นี้จัดเป็นศิลปวิทยาชั้นต่ำ ส่วนที่ ชื่อว่า ศิลปวิทยาชั้นสูง ได้แก่ วิชาขับ วิชาคำนวณ วิชาเขียน อีกอย่างหนึ่ง ศิลปวิทยาที่เขาไม่เย้ยหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในห้องถือนั้น ๆ นี้ จัดเป็นศิลปวิทยาชั้นสูง (วิมหา. (ไทย) 2/15/203-204)

คุณค่าของพุทธศิลป์ หลายด้าน ได้แก่

คุณค่าทางด้านศาสนา : ศิลปะไทยส่วนใหญ่สร้างขึ้นจากคติความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา ศิลปะไทย จึงมีคุณค่าในการเผยแผ่ศาสนาและสืบทอดศาสนาในประเทศไทย เช่น การเขียนภาพจิตรกรรมหรือจำหลัก เรื่องราวทางศาสนา ชาดก พุทธประวัติ หรือวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับความเลื่อมใสในเทพเจ้าต่าง ๆ เมื่อคนได้สัมผัส หรือเห็นก็จะเกิดความศรัทธาและซึมซับเรื่องราว ความเชื่อ คำสอนหรือข้อธรรมะที่แฝง อยู่ในผลงานนั้น ๆ หรือการสร้างพระพิมพ์ พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ หรือเทวรูปในศาสนาพราหมณ์

คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ : จากการศึกษาศิลปะในแต่ละยุคจะทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการการเชื่อมโยงด้านวัฒนธรรมของชุมชน เส้นทางการติดต่อคมนาคม ใช้เป็นหลักฐานเพื่อตรวจสอบว่า เป็นยุคสมัยใดซึ่งเป็นข้อมูลที่ทำให้การศึกษาเหตุการณ์ต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ถูกต้องยิ่งขึ้น

คุณค่าทางด้านสุนทรียะหรือความงาม หมายถึง ความรู้สึกของอารมณ์และความงาม เช่น พระพุทธรูปสำริดปางลีลา ศิลปะสุโขทัย กล่าวกันว่าเป็นงานศิลปะที่มีความงามเป็นเลิศ เพราะมีความสมบูรณ์ทั้งด้านการสร้างสรรค์ลีลาที่อ่อนช้อย เลื่อนไหล รวมทั้งอารมณ์ที่นุ่มนวล เยือกเย็นก่อให้เกิดความศรัทธาและประทับใจ

คุณค่าทางด้านการเมืองการปกครอง : ในสมัยก่อนผู้ปกครอง หรือพระมหากษัตริย์ได้นำ ศิลปะ มาใช้เพื่อประโยชน์ในการเมืองการปกครอง เพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างกัน หรือใช้เป็น สัญลักษณ์ของการเข้าไปมีอำนาจเหนือเมืองอื่น การติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

จะเห็นได้ว่าศิลปะมีคุณค่าในหลาย ๆ ด้านต่อสังคม ไม่จำกัดเฉพาะการรับใช้ศาสนาหรือ คุณค่า ด้านความงาม

นอกจากนี้คุณค่าเกี่ยวกับพุทธศิลป์ สะท้อนให้เห็นมุมมองคุณค่าในมิติหลักธรรมคำสอนใน พระพุทธศาสนา สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ (1) อามิสบูชา คือการบูชาด้วยอามิส (2) ธรรมบูชา คือการบูชาด้วยธรรม” (อง.ทุก. (ไทย) 20/157/124) ในมังคัสตลทีปนี พระสิริมังคลาจารย์ อธิบายเกี่ยวกับการบูชาไว้ 2 ประการเช่นเดียวกัน กล่าวคือ การบูชาด้วยอามิส และการบูชาด้วยการ ปฏิบัติ ฯ การบูชาด้วยสักการะ มีดอกไม้เป็นต้นและด้วยปัจจัย 4 ชื่อว่าอามิสบูชา, การบูชาด้วยการ ปฏิบัติ ชื่อว่าปฏิบัติบูชาในอรรถกถา ท่านยังได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ชื่อว่า “การบูชาด้วยการทำสักการะ เคารพ นบนอบและการไหว้ ชื่อว่าบูชา” โดยกำหนดบุคคลอย่างสูงสุด พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธ เจ้า และพระอริยสาวก ชื่อว่า ปุชในยบุคคล, จจริงอยู่ ท่านเหล่านั้น เรียกว่า ปุชในยบุคคล เพราะทำ ภาวะแห่งการบูชาที่บุคคลทำในตนแม้เล็กน้อย นำประโยชน์สุขมาให้ตลอดกาลนาน เหตุเพราะเป็น ทักณินยบุคคล” (มงคล. (บาลี) 1/57-58/81-82) สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัส พระคาถานี้แกภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ว่า “บุญของบุคคลผู้บูชาท่านผู้ควรบูชา คือพระพุทธเจ้า หรือพระสาวก ผู้ก้าวพ้นธรรม เครื่องเน้นซ้ำ ผู้ข้ามความโศกและความรำไรได้แล้ว ผู้คงที่ ผู้ดับกิเลสได้แล้ว ผู้ไม่มีภัย แต่ที่ไหน อัน ใคร ๆ ไม่อาจนับได้ว่า บุญนี้มีประมาณเท่านี้” (ขุ.ธ.(ไทย) 25/195-196/43. พุทธวรรค ธรรมบท, และ ตูรายละเอียดยในมงคล (บาลี) 1/59/47/58)

ในเบื้องต้น ผู้ศึกษาควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าแท่ก่อนว่า มีลักษณะเป็นคุณค่าที่เกิด จากปัญญา และสร้างสรรค์พัฒนาปัญญา การจะตัดสินว่าจุดมุ่งหมายใดเป็นจุดมุ่งหมายที่เข้ากับหลัก ปัญญานั้น อาจพิจารณาได้จากหลักการสำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ และเป็นแนวทาง ปฏิบัติของผู้รู้ทั้งหลายมีพระเถรานุเถระตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาจนปัจจุบันนี้

สรุปจุดมุ่งหมายของการบูชา พุทธศิลป์ต่างๆ ดังกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

1. การบูชาเพื่อแสดงออกถึงวัฒนธรรมอันดีงามของชาวพุทธ สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า ศาสนาเป็นผลิตผลของสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ แม้สัญลักษณ์ทาง ศาสนาก็เป็นผลิตผลทาง วัฒนธรรม การบูชาพุทธศิลป์ต่างๆ เป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของ พระพุทธศาสนา การบูชาพุทธศิลป์ต่างๆ จึงเป็นวัฒนธรรมอันดีของชาวพุทธ ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้ถือ เป็นการปฏิบัติ ตามแบบอย่างที่ว่าพุทธบริษัทในอดีตครั้งพุทธกาลปฏิบัติกัน เกี่ยวกับการบูชาวัตถุที่เป็น สัญลักษณ์ แทนพระพุทธเจ้า เช่น ต้นโพธิ์ และสังเวชนียสถาน เป็นต้น

2. การบูชาพุทธศิลป์ต่าง ๆ ในฐานะเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธเจ้า ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา การระลึกนึกถึงพระพุทธเจ้า เรียกว่าพุทธานุสสติ (พุทธ อารพ อุปปนนา อนุสสติ = พุทธานุสสติ ฯ อ้างในวิสุทธิ.(บาลี)1/251/252-2472)การได้บูชาพระพุทธรูปก่อให้เกิดความระลึกถึงพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะการระลึกถึงพระพุทธรูปและพระพุทธรูปจิรายัตร์ ที่พระองค์ได้ทรงปฏิบัติ ซึ่งในความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูปก็จะเห็นได้ว่าในยุคแรกของการสร้าง พระพุทธรูปก็เพราะระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า และการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาก็ทำให้พระพุทธรูป ที่เป็นนามธรรมถูกสื่อมาในรูปธรรม

3.การบูชาเพื่อแสดงออกถึงความเคารพและการบูชาบุคคลที่ควรบูชาตามหลักมงคลในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งตามคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ตรัสว่า “คนไม่มีที่เคารพ ไม่มีที่ยำเกรง ย่อมอยู่เป็นทุกข์” (อง.จตุกก. (ไทย) 21/21/33. 7 ข.ขุ. (ไทย) 25//8)การแสดงความรักต่อบุคคลหรือสิ่งที่ควรเคารพจึงถือเป็นแนวทาง ที่ทำให้อยู่เป็นสุข หรือเป็นมงคลได้ในเมื่อพระพุทธรูปเป็นสิ่งที่สื่อถึงพระพุทธเจ้า ถึงแม้ว่าพระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ไปแล้ว แต่การแสดงความรักต่อพระพุทธเจ้าก็ยังเป็นสิ่งดีงามที่ควรปฏิบัติ เพราะถือเป็นการปฏิบัติธรรม อย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า “คารวธรรม” ฯ อันเป็นหนึ่งในมงคล 38 ประการ

4. การบูชาเพื่อน้อมนำพุทธรูปและพุทธรูปมาพัฒนาตนเอง การพัฒนาตนเองถือเป็นเป้าหมาย สำคัญอย่างหนึ่งในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะเมื่อพัฒนาตนดีแล้ว ย่อมสามารถพึ่งตนเองได้ และการมีตนเองเป็นที่พึ่งโดยที่พัฒนาตนดีแล้วนี้ ถือว่าเป็นที่พึ่งที่หาได้ยากยิ่ง ฯ (ขุ.ธ. (ไทย) 25/160/28)

5. การบูชาเพื่อให้จิตสงบ และเกิดสติปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิตในการบูชาพุทธศิลป์ต่าง ๆ นั้น หากมุ่งหมายให้เกิดความสงบจิต และเกิดสติปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิต จุดมุ่งหมายนั้นย่อมเป็นคุณค่า แท้ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วการบูชาพุทธศิลป์ต่างๆ สามารถก่อให้เกิดความสงบและสติปัญญาได้

6. การบูชาเพื่อลดทิฐิมานะและกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ทั้งหลาย อันที่จริงจุดมุ่งหมายข้อนี้ ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่จิตสงบและเกิดสติปัญญา เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เมื่อจิตสงบและมี สติปัญญา ทิฐิมานะและกิเลสอื่น ๆ ก็ย่อมลดลงและหายไป แต่ความสงบและสติปัญญากับการลดทิฐิมานะ และกิเลสอื่น ๆ นั้น

7. การบูชาเพื่อความสุขที่แท้จริงซึ่งเกิดจากการปฏิบัติธรรม โดยปกติแล้วทุกชีวิตล้วนต้องการความสุข และความสุขดูเหมือนจะเป็นเป้าหมายขั้นสุดท้ายของทุกคน ดังที่อริสโตเติลมีความเห็นว่า เป้าหมายที่แท้จริงของชีวิตคนคือความสุข อย่างอื่นเป็นเพียงวิธีการเพื่อบรรลุความสุขเท่านั้น (นวม สงวนทรัพย์, 2537), น. 27-41) ความดี สูงสุดของชีวิตคือความสุข ความสุขจะเกิดขึ้น

เมื่อมนุษย์ได้บรรลุธรรมชาติสูงสุดของเขาซึ่งเป็นสิ่งที่ค้นพบ ได้ในอาณาจักรแห่งจิตในลักษณะที่เป็น การแสดงออกอย่างสมบูรณ์ของความคิด

จะเห็นได้ว่า จุดมุ่งหมายของการบูชาที่กล่าวมาเป็นไปตามลักษณะของการบูชาพุทธศิลป์ ต่างๆ ตามแนวจารีตเป็นหลัก จึงอาจสรุปได้ในที่นี้ว่า การบูชาพุทธศิลป์ต่างๆ ตามแนวจารีตและผล ของการปฏิบัตินั้น เป็นคุณค่าแท้ของการบูชาพุทธศิลป์ต่างๆ ซึ่งโดยสรุปแล้วอาจจะต้องยึดหลักว่า การบูชาในลักษณะใดที่นำ ให้ห่างจากความหลุดพ้นการบูชาเช่นนั้นถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ไม่ สมควร การบูชาหรือการกระทำใด ๆ ที่นำไปสู่ความหลุดพ้นได้ เป็นทางสายเดียวกัน การกระทำแบบ นั้นถือว่าเป็นสิ่งที่มีความเหมาะสมเป็นความดี เป็นคุณค่าแท้ เพราะเมื่อพิจารณาแล้วพฤติกรรมการ บูชาดังกล่าวนี้ ไม่ขัดกับหลักทางสายกลาง นั่นเอง

พุทธศิลป์กับการพัฒนาจิตใจและปัญญา

แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางปัญญาตามหลักทางพุทธศาสนา ก็คือ การพัฒนาปัญญา ซึ่งทำให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ นำไปสู่การมีสุขภาพดี ชีวิตดี มีความสุข ประโยชน์สุขที่ เกิดขึ้นจากการพัฒนาปัญญานั้นมีอยู่ด้วยกัน 3 ระดับคือ 1.ประโยชน์สุขในปัจจุบัน (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ) 2. ประโยชน์สุขในอนาคต (สัมปรายิกัตถะ) และ 3. ประโยชน์เพื่อการบรรลุธรรม (ปรมาตถะ) ในที่นี้ ผู้วิจัยขออธิบายเฉพาะประโยชน์สุขในปัจจุบันอันเป็นเป้าหมายในการวิจัยครั้งนี้ กล่าวคือ เป้าหมาย ของการพัฒนาปัญญาเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบันเป็นประโยชน์สุขระดับต้น ที่ว่าเป็นความสุขระดับ ต้นนั้น เพราะเป็นไปตามหลักความต้องการของมนุษย์อันได้แก่ ความต้องการในปัจจุบัน 4 ซึ่งเป็นเรื่อง ของวัตถุหรือด้านรูปธรรมที่ประกอบไปด้วย 1. การมีสุขภาพที่ดี ร่างกายที่แข็งแรงและสมบูรณ์ ไม่ เจ็บไข้ได้ป่วย สุขสบาย ใช้การได้ดี 2. การมีทรัพย์สินเงินทอง การงานดำรงชีพด้วยอาชีพสุจริตเป็น หลักเป็นฐาน สามารถพึ่งตนเอง จัดหา ใช้จ่ายและเก็บออม 3. การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ สถานะทางสังคมเป็นที่ยอมรับ มีกัลยาณมิตร 4. การมีครอบครัวที่สมบูรณ์และเป็นสุข (กรณีคุณหัสดี) ประโยชน์สุขเหล่านี้ถือเป็นฐานที่มั่นคงต่อการดำเนินชีวิตต่อไป ถ้าขาดประโยชน์ระดับต้นนี้แล้วชีวิตก็ จะพบกับความลำบาก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549)

ตามพื้นฐานของมนุษย์ย่อมต้องการความสุขด้วยกันทั้งสิ้น โดยเฉพาะในขณะที่ร่างกาย กำลังเผชิญหน้ากับความเจ็บปวด ในช่วงเวลานี้ปัญญาจะเป็นตัวแปรสำคัญเพราะจะหาหนทางในการ คิดวิเคราะห์ และสร้างความเข้าใจต่อความเป็นไปของโรคภัยที่เข้ามาเบียดเบียน ปัญญาจะหาหนทาง ที่ในการคัดกรอง และเลือกสรรว่า ควรจะดำเนินชีวิตอย่างไร จึงสอดคล้องกับความเป็นไปของร่างกาย สิ่งแวดล้อม และสภาพจิตใจ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องนำปัญญามาเป็นเครื่องมือในการปรับทัศนคติ ในการมองชีวิตเพื่อให้เข้าใจครอบคลุมในทุกมิติ โดยการเริ่มต้นที่จะศึกษา เรียนรู้ปัจจัย และตัวแปร ต่าง ๆ เมื่อมนุษย์เกิดความเข้าใจอย่างแท้จริง ย่อมเกิดผลต่อการวางท่าทีและปรับพฤติกรรมการใช้

ชีวิต การดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวเป็นการบริหารสุขภาพปัญญา (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิธิบุญยากร,2557)

วิธีบริหารสุขภาพปัญญาหรือวิธีการบริหารสุขภาพทางปัญญา ก็คือ การพัฒนาให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งจะนำไปสู่การปรับพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ อันจะนำไปสู่การมีสุขภาพที่ดี มีสุขในชีวิต ในพุทธศาสนามีแนวคิดในการพัฒนาความสุขที่ต้องพัฒนาเป็นลำดับไป โดยเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนามนุษย์ก็คือ นิพพาน อันเป็นภาวะบรมสุข แต่การพัฒนาความสุขดังกล่าวนี้ ต้องอาศัยปัญญาดังนั้น การพัฒนาความสุขก็คือการพัฒนาปัญญา การพัฒนาปัญญาจึงเป็นการพัฒนามนุษย์แนวพุทธ โดยมี “ไตรสิกขา” เป็นกระบวนการของการศึกษาเพื่อใช้ในการพัฒนามนุษย์ กระบวนการศึกษาเกิดขึ้นมาเพื่อทำลายอวิชชาและตัณหาพร้อมกับสร้างเสริมปัญญา ซึ่งกระบวนการนี้แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ๆ เรียกว่า ไตรสิกขา หรือ สิกขา 3 ประการ ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิปัญญาสิกขา หรือเรียกโดยย่อว่า ศีล สมาธิ ปัญญา กระบวนการในการพัฒนาสุขภาพทางปัญญาจึงดำเนินการตามหลักไตรสิกขานี้ เพราะแม้ “ปัญญา” จะมีความสำคัญในการนำบุคคลเข้าสู่สุขภาวะแต่ปัญญานั้นไม่สามารถเกิดขึ้นมาลอยๆ ได้ ต้องอาศัยพื้นฐานสำคัญอีก 2 ประการ คือ ศีล และสมาธิ (พุทธทาสภิกขุ, 2542), น. 66) ดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ปัญญาจะพึงเจริญได้อย่างไร...พรรณนาว่า เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายอันแยกประเภทเป็นชั้นๆ อย่างตณะ ธาตุอินทรีย์ สัจจะและปฏิจักษุสมบัติเป็นภูมิธรรมของปัญหานี้ วิสุทธิ 2 คือศีลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิ เป็นมูลของปัญหานี้...” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546), น. 308) นั่นคือ การพัฒนาปัญญาจำเป็นต้องมีพื้นฐานที่ดีจากการพัฒนาตนเองจนประกอบด้วยความประพฤติหรือการกระทำที่ดี และมีจิตใจที่แน่วแน่ ตั้งมั่น เช่นนี้แล้ว ปัญญาจึงจะสามารถพัฒนาต่อไปได้อย่างดี (พระพุทธโฆสเถระ, 2547) การรักษาศีลอันประกอบด้วยปัญญาจึงไม่ไร้ค่า แต่กลับยิ่งทำได้อย่างถูกต้องตามหลักการศีลที่แท้จริง

สรุป

สังคมไทยเป็นสังคมพระพุทธศาสนา เพราะประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศเป็นพุทธศาสนิกชน แม้องค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงดำรงเป็นพุทธมามกะ ยอมรับนับถือพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ ที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต และด้วยเหตุที่สังคมไทยเป็นสังคมแห่งพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้พระพุทธศาสนายังรากลึกอยู่ในสังคมไทยอย่างเหนียวแน่น และยังเป็นรากฐานของสังคมในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นในด้านวิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณี ศิลปะ และวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะในด้านศิลปกรรมต่าง ๆ จะเห็นได้ชัดเจนว่าศิลปะเหล่านั้นล้วนได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศาสนสถาน เช่น วัด อุโบสถ เจดีย์ วิหาร เป็นต้น หรือในด้านศาสนวัตถุ เช่น พระพุทธรูป รวมทั้งภาพวาด หรือจิตรกรรมฝาผนังต่าง ๆ เป็นต้น เราเรียกศิลปกรรมเหล่านี้ว่าเป็น “พุทธศิลป์” พุทธศิลป์ เหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นด้วยความศรัทธา

สาขาศาสนาพุทธศาสนา สำหรับพุทธศาสนิกชนแล้ว ถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญและทรงคุณค่าอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาในปัจจุบันอีกส่วนหนึ่งด้วย นอกจากนี้พุทธศิลป์ เหล่านี้ยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระศาสดาในพระพุทธศาสนาอีกด้วย กระทั่งสะท้อนแนวความคิดของชาดกต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาผ่านปฏิมากรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม และด้วยวัตถุประสงค์ของพุทธศิลป์ประการหลังนี้เองทำให้ชาวพุทธ ส่วนหนึ่งในปัจจุบัน เพราะชาวพุทธส่วนใหญ่ถือว่า พุทธศิลป์เหล่านี้เกิดจากศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนา

หากกล่าวตามภาษาของนักวิชาการสมัยใหม่ หรือตามหลักวิชาการศึกษาศาสนาตะวันตก ระบบไตรสิกขาจะครอบคลุมถึงการทำให้เกิดพัฒนาการทางสังคม พัฒนาการทางอารมณ์ และพัฒนาการทางปัญญา ตามลำดับ แต่จะแตกต่างกันที่ขอบเขตของความหมาย และสิกขา 3 มีจุดหมายที่ชัดเจนเฉพาะตามแนวทางของพุทธธรรม อย่างไรก็ตาม อย่างน้อยในขั้นเบื้องต้น จะเห็นได้ชัดว่าความหมายไปกันได้ดี คือ พุทธได้ตรงกันในระดับพื้นฐานว่า จะต้องฝึกฝนอบรมบุคคลให้มีวินัย (รวมถึงความรับผิดชอบและความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคม) ให้งดงามทางอารมณ์ (ทางพระว่าให้จิตใจเข้มแข็ง ประณีต มีคุณภาพและสมรรถภาพดี) และให้งดงามทางพุทธปัญญา เริ่มด้วยความคิดเหตุผลเนื่องกัน และช่วยเสริมกัน ซึ่งตามหลักพัฒนาการอย่างสมัยใหม่ ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ เช่น ความรู้ เหตุผล ย่อมช่วยความเจริญทางอารมณ์ และช่วยเสริมการปฏิบัติตามวินัย ตลอดจนความรับผิดชอบและความสัมพันธ์ในทางสังคม ดังนั้น การฝึกอบรมในสิกขา 3 หรือการให้เกิดพัฒนาการทั้งสามอย่างจึงต้องดำเนินคู่เคียงกันไป (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2552)

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2541). **เชียงใหม่ปณาสชาดก**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). **กาลานุกรมในอารยธรรมโลก**. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธากา รพิมพ์).
- _____. (2549). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก).
- _____. (2546). **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระภิกษุพาเหียน. (2487). **จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักร**. แปลโดยพระยาสุรินทรลือชัย (จันท์ ตุงคสวัสดิ์) จากต้นฉบับของ เจมส์ เล็กจ์. พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยบุญญากร). (2557). **พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พุทธทาสภิกขุ. (2542). **พระพุทธศาสนาคืออะไร**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: บารมีพับลิเคชั่นส์.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- สุวรรณ สุวรรณวโซ. (2546). **พื้นฐานความเชื่อของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.
- นวม สงวนทรัพย์. (2537). **สังคมวิทยาศาสนา**. กรุงเทพฯ: โอ.เอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์.
- สุภาวดี เจริญเศรษฐมท. “ความเชื่อ : มิติแห่งเหตุผล และความมกมาย”, **วารสารรามคำแหง**. ปีที่ 22, ฉบับที่ 3 (ก.ค. - ก.ย. 2548), 74-101.
- Beal. **Oriental Books Reprint Corporation**. Delhi: First edition 1884.